

Žydų dailė žydų politinės autonomijos laikotarpiu Lietuvoje 1919–1924 m.

Evelina Bukauskaitė

Vilniaus dailės akademija, Maironio g. 6, 01124 Vilnius

El. paštas bukauskaite.evelina@gmail.com

Straipsnyje pristatomi pagrindiniai žydų dailės reiškiniai Lietuvoje žydų politinės autonomijos laikotarpiu 1919–1924 metais. Nušviečiama dviejų tuo metu veikusių institucijų veikla: Žydų tautos tarybos Kultūros sekcijos projektai ir vienos svarbiausių Rytų Europos žydų kultūros organizacijos „Kultur Lige“ veikla puoselėjant meninės estetikos ir bendros modernios tautinės pasaulietinės žydų kultūros principus. Šią veiklą plėtojo iš Ukrainos atvykę avangardo menininkai; supažindinama su dailininko Issacharo Ber Rybacko kūrybinio palikimu Lietuvoje, įnašu į žydų knygos meną, leidinių apipavidalinimu.

RAKTAŽODŽIAI: žydų dailė, žydų politinė autonomija, „Kultur Lige“, leidykla „Likht“, Issacharas Ber Rybackas

Tarpukario Lietuvos žydų istorijos kontekste 1919–1924 m. laikotarpis vadinamas politinės autonomijos periodu. 1919 m. rugpjūčio 5 d. Paryžiaus taikos konferencijoje veikusiam Žydų delegacijų komitetui įteiktame Lietuvos delegacijos pareiškime (laiške), vėliau pavadintame „Paryžiaus deklaracija“, pristatyta Lietuvos Vyriausybės politika žydų atžvilgiu. Dokumente skelbiama, kad žydams, kaip ir visiems Lietuvos valstybės piliečiams, garantuojamas lygiateisiškumas, kad jie bus proporcingai atstovaujami įstatymų leidžiamojoje ir vykdomojoje valdžioje; jų reikalams tvarkyti bus įsteigta speciali Žydų reikalų ministerija ir kitos įstaigos. Autonomija galiojo ne tik politiniu, instituciniu, bet ir kultūriniu požiūriu, leista vartoti savo kalbą viešuose susirinkimuose, spaudoje, teatruose, mokyklose, taip pat valdžios įstaigose ir teismuose; užtikrinta teisė švęsti šeštadienį ir kitas šventes. Įsipareigota, kad „žydai turės autonomiją savo tikybos, labdaros, socialinės pagalbos, švietimo reikaluose ir visose dvasinės kultūros sferose“¹. Ši autonomija turėjo įtakos ir žydų dailės procesams. Organizuoti meninį gyvenimą ėmėsi Žydų tautos taryba, aktyviai kūrė iš Ukrainos atvykę „Kultur Lige“ organizacijos nariai.

Tikrasis žydų meninio gyvenimo mastas ir kultūrinių procesų įvairovė žydų politinės autonomijos laikotarpiu liko netyrinėti. Publikuota istorinė-geopolitinė studija,

1 Truska 2005: 63.

analizuojanti žydų politinės autonomijos istoriją², 3-iojo dešimtmečio pirmos pusės žydų kultūros procesai fragmentiškai nušviesti literatūros³, teatro⁴ publikacijose. Žydų daili skituose tyrimuose⁵ šis laikotarpis ir siekis kurti modernų tautinį žydų meną liko neišplėtotas ir neidentifikuotas kaip atskira Lietuvos žydų dailės istorijos dalis. Išsamiau ištirtos tik kai kurių to periodo menininkų biografijos ir kūryba⁶. Tad šio straipsnio tikslas yra nušviesti dailės reiškinius trumpu politinės žydų autonomijos laikotarpiu 1919–1924 metais.

Pradėti taikyti naujai suteiktas teises ir kurti žydų autonomiją tuoj po nepriklausomos Lietuvos respublikos sukūrimo nebuvo lengva užduotis. Kaunas, iš nedidelio gubernijos centro per vieną dieną tapęs valstybės sostine, žydų bendruomenei nebuvo toks svarbus kaip Vilnius, nors XIX a. II pusės Polinos Vengerovos⁷ atsiminimuose Kaunas iškyla kaip modernus Haskalos, arba žydų Apšvietos, idėjas puoselėjantis miestas. Nedidelio provincialaus miesto žydų bendruomenė autorei pasirodė lengvai priimanti ir diegianti naujoves, tuo klausimu lenkianti Vilnių, kuriame ilgai išlaikyta ortodoksiška kryptis ir „žydų dvasinės aristokratijos citadelės“⁸ vaidmuo. Palyginti su kitais Lietuvos miestais, Apšvietos idėjos Kaune buvo stipriai užvaldžiusios pasiturinčiųjų žydų namus. Tai buvo daugiausia pirklių luomas, kuris turėjo galimybę dažniau kontaktuoti su vokiečių kultūra, o savo namuose iš žydiškų tradicijų išlaikė tik košerinę virtuvę. Viena iš iškiliausių tuometinio Kauno asmenybių Vengerova vadino rašytoją Abraomą Mapu (1808–1867). Jis buvo dažnas Vengerovų namų svečias, mokė vyriausią sūnų vokiečių ir rusų kalbų, o dažnai po pamokų likdavo pasišnekučiuoti.

Kauno potencialą tapti modernios žydų kultūros centru nutraukė Pirmasis pasaulinis karas ir 1915 m. carinės Rusijos vadovybės vykdytas priverstinis žydų iškeldinimas. Dėl tariamo bendradarbiavimo su vokiečių kariuomene grėsmės iš pafrontės Kauno, Gardino ir Suvalkų gubernijų į Rusijos imperijos gilumą ir Ukrainą buvo iškeldinta apie 160 tūkst. žydų⁹. 1923 m. surašymo duomenimis, Kaune gyveno apie 25 tūkst. žydų, kurie sudarė beveik trečdalį miesto populiacijos.

2 Liekis 2003.

3 Grigoravičiūtė 2012: 38–62; Kvietkauskas 2014: 7–16; Volbikaitė 2012: 65–83.

4 Pukelytė 2017.

5 Gradinskaitė 2007: 115–129; Jankevičiūtė 2010: 69–102.

6 *Lietuvos dailininkų žodynas*. T. 2. 2012; *Lietuvos dailininkų žodynas*. T. 3. 2013; Gradinskaitė 2015; Andriusytė-Žukienė 2016; Širkaitė 2017; Sikorskaitė 2013: 362–385; Bukauskaitė 2012: 47–61.

7 Polina Vengerova (mergautinė pavardė Epštein) gimė 1833 m. Bobruiske, turtingoje tradicinėje žydų šeimoje. Didžioji jos vaikystės dalis prabėgo Breste. Dėl vyro tarnybos 1859 m. ji atvyko į Kauną, vėliau keliavo į Vilnių, Helsinkį (tuometinį Helsingforsą), Peterburgą ir galiausiai apsistojo Minske. P. Vengerova su ilgesiu atsimena savo vaikystę tradiciniuose religinguose tėvų namuose. Per šeimos prizmę atsiminimai atspindi platesnį kultūrinį, visuomeninį Kauno kontekstą. P. Vengerova mirė Minske 1916 m.

8 Behrepova 2017: 257.

9 Atamukas 1998: 114; Truska 2005: 57.

Žydų tautos tarybos Kultūros sekcijos veikla

Iškart po nepriklausomos Lietuvos valstybės sukūrimo buvo įsteigta Žydų reikalų ministerija, kitos žydų savivaldos struktūros, 1920 m. įkurta Žydų tautos taryba – autonominė institucija, savotiškas parlamentas, tvarkęs žydų gyvenimo reikalus. Organizuoti žydų meninį gyvenimą ėmėsi Žydų tautos tarybos Kultūros sekcija, įkurta tais pačiais 1920-aisiais kaip ir taryba. Pagrindiniai Kultūros sekcijos uždaviniai: mokyklų steigimas, jų aprūpinimas vadovėliais ir kitomis mokymo priemonėmis, mokytojų skyrimas ir konsultavimas, mokytojų kursų ir seminarų rengimas, taip pat sekcija organizavo vaidinimus, koncertus, parodas, knygų leidimą ir kt. Nors svarbiausias sekcijos darbas buvo švietimo sistemos organizavimas, dėmesys profesionaliai dailei pastebimas nuo įsikūrimo pradžios. Viena svarbiausių pirmų užduočių – sumanymas 1921 m. sausio–vasario mėnesiais surengti Lietuvos žydų menininkų parodą Berlyne. Pagrindiniai ambicingos idėjos puoselėtojai buvo pirmasis Kultūros sekcijos vedėjas Leo Deutschlanderis¹⁰ ir dailininkas Bencionas Cukermanas (1890–1944). Būtent jam, žinomam ir pasisekimo sulaukusiam menininkui, teko didžiausia parodos koordinavimo atsakomybė. Kultūros sekcijos atstovai organizaciniais klausimais susirašinėjo su Berlyne rezidavusiu Lietuvos garbės konsulu Benu Hiršovičiumi (Hirschowitz) ir menininku Josephu Budko (1888–1940). Pastarasis tarpininku pasirinktas ne tik kaip artimas Cukermano bičiulis ir bendramokslis Vilniaus piešimo mokykloje (studijavo 1902–1909 m.), bet ir kaip aktyvus Rytų žydų menininkų sąjungos (*Ostjüdischer Künstlerbund*) narys. Parodos sumanymas tęsė Pirmojo pasaulinio karo metais užsimezgzusius ryšius tarp vietinių žydų dailininkų ir žydų kilmės vokiečių dailininkų. Faktą patvirtina ir dailininko Hermanno Strucko (1876–1944) įtraukimas į parodos dalyvių sąrašą. Tapytojas ir grafikas H. Struckas – autoritetinga žydų kultūros figūra – buvo artimas Lietuvos žydams, nes Pirmojo pasaulinio karo metais, tarnaudamas vokiečių armijos Rytų fronte vertėju ir Žydų reikalų įgaliotiniu, gyveno Vilniuje ir Kaune, sukūrė nemažai piešinių ir grafikos darbų, vaizduojančių Kauno ir Vilniaus regionų žydų gyvenimą, artimai bendravo su vietiniais inteligentais. 1916 m. kartu su Herberto Eulenbergo tekstais jo kūriniai išleisti knygoje *Skizzen aus Litauen, Weissrussland und Kurland* („Lietuvos, Baltarusijos ir Kuršo gubernijos eskizai“), 1920 m. iliustravo Arnoldo Zweigo knygą *Das Ostjüdische Antlitz* („Rytų Europos žydų veidas“). Kartu su patyrusiais dailininkais Cukermanu, Budko ir Strucku parodoje turėjo būti pristatomi ir jauni pradedantys kūrėjai: vilnietis skulptorius Šolomas Zelmanovičius (1898 – apie 1944) ir dvi Lietuvos teritorijoje gimusios menininkės tapytoja Feiga Blumbergaitė (Feiga (Yuli) Blumberg Kopman,

¹⁰ Leo Deutschlanderis (1889–1935) – edukologas ir rašytojas Pirmojo pasaulinio karo metais, kaip vokiečių kariuomenės pareigūnas buvo paskirtas į Rytų frontą. Tarpininkavo vokiečių pareigūnams bendraujant su vietiniais žydais, Lietuvoje suorganizavo „Javne“ mokyklų tinklą. Karui pasibaigus Žydų tautos taryba pakvietė jį vadovauti Kultūros sekcijai ir padėti kurti žydų švietimo sistemą. Šiose pareigose dirbo 1919–1921 m.

1894–1964) ir skulptorė Sara Goršenaitė (1897–?), septintuoju sąrašo dalyviu¹¹ į parodą siūlytas Berlyne gyvenantis iš Lietuvos kilęs dailininkas Chieskesas. Parodos atidarymas buvo nukeltas. 1921 m. sausio mėn. Cukermanui adresuotame laiške minima, kad iš parodos konsultantų Berlyne gautas siūlymas į parodą įtraukti Antano Žmuidzinavičiaus ir Adomo Varno kūrybą¹², tuo dailininkas ir turėjo pasirūpinti. Argumentuodami dideliu užimtumu ir pasirengimu Lietuvių meno parodai Rygoje 1921 m., lietuvių menininkai „nerodė didelio noro dalyvauti“¹³. Tame pačiame laiške Kultūros sekcijos pirmininkas teigė, kad dalis kūrinių parodai jau yra surinkti ir paruošti išsiųsti į Berlyną. Deja, parodos organizavimas nutrūko – greitai iš Kultūros sekcijos pirmininko pareigų pasitraukus L. Deutchlanderiu pradėti darbai nebuvo pratęsti, o naujos veiklos niekas neinicijavo.

Žydų tautos tarybos Kultūros sekcija buvo likviduota 1924 m. (galutinai panaikinta 1925 m.). Savo veiklos metais ji daugiausia prisidėjo prie žydų dailininkų asmeninių parodų organizavimo. Recenzuodamas jaunos skulptorės S. Goršenaitės 1923 m. surengtą pirmą asmeninę parodą Vytautas Bičiūnas atkreipia dėmesį į bendrą žydų dailės padėtį Lietuvoje: „Pagaliau, įkyru ir tai, jog visi žydai dailininkai, lyg tyčia (ar dėl negalėjimo sutarti ar susitarti) vienas po kito rengia skystokas asmenines parodas užuot surengę didesnę vieną bendrą Lietuvos žydų meno parodą.“¹⁴ Kritiko žvilgsnį patraukęs aktyvus žydų dailininkų parodinis gyvenimas Kaune prasidėjo 1920 m. lapkričio mėn., kai Žydų tautos tarybos Kultūros sekcijos salėje / bute (Tolstojaus g. 1, dab. L. Sapiegos g. 1) buvo suorganizuota vilniečio dailininko Benciono Cukermano paroda. 1921 m. žiūrovams pristatyta Mejerio Mirono Kodkine'o kūryba, 1922 m. gegužės mėn. parodą ir paskaitą surengė tranzitu per šalį keliaujantis Marcas Chagallas, o 1923-aisiais, be jau minėtos S. Goršenaitės, savo darbus asmeninėje parodoje eksponavo Jokūbas Mesenbliumas.

„Kultur Lige“

Tarpukario Lietuvoje aktyviai veikė įvairios organizacijos ir draugijos, visą pirmosios Nepriklausomybės laikotarpį nepraradusios svarbos žydų bendruomenės funkcionavimui. Pagrindinės draugijos žydų švietimo ir kultūros srityje buvo mokyklas dėstomąja hebrajų kalba steigusi pasaulietinė draugija „Tarbut“ ir religinė draugija „Javne“ bei pasaulietinė draugija „Kultur Lige“, plėtojusi ugdymą jidiš kalba. Kultūros, o ypač dailės, srityje stipriausiai reiškėsi „Kultur Lige“ ir jos propaguotos meninės estetikos idėjos.

11 1920 m. gruodžio 23 d. Kultūros sekcijos laiškas konsului B. Hiršovičiui. *LCVA*. Žydų tautos tarybos ir Seimo žydų frakcijos fondas F. 620. Ap. 1. B. 68. L. 33.

12 Kultūros sekcijos viršininko laiškas B. Cukermanui, 1921 m. sausio 20 d. *LCVA*. F. 620. Ap. 1. B. 75. L. 101.

13 Kultūros sekcijos viršininko laiškas konsului B. Hiršovičiui, 1921 m. vasario 4 d. *LCVA*. F. 620. Ap. 1. B. 81. L. 45.

14 Spector 1923. 5: 313–314.

„Kultur Lige“ buvo įkurta 1918 m. sausio 15 d. Kijeve. Nuo 1917 m. nepriklausoma tapusi Ukrainos liaudies respublika buvo tinkama terpė skleisti tautinėms žydų idėjoms: pirma, šiame regione buvo didelė žydų populiacija (1917 m. šalyje gyveno per 2 mln. žydų), antra, nauja demokratiška valstybės valdymo sistema toleravo žydų tautinės ir kultūrinės autonomijos galimybes (veikė Žydų reikalų ministerija). „Kultur Lige“ idėjiniais lyderiais buvo politikas, rašytojas Mošė Zilberfarbas (1887–1966) ir rašytojas, visuomenės veikėjas Zeligas Melamedas (1886–1946). Organizacijos įkūrimo iniciatoriais tapo „Kijevo grupės“ atstovai, daugiausia rašytojai ir leidėjai: Dovydas Bergelsonas (1884–1952), Dovydas Hofšteinas (1889–1952), Mošė Litvakovas (1894–1939), Pinchus Kaganovičius (1884–1950), Naichmanas Maizelis (1887–1966) ir kt.

Pagrindinė organizacijos misija buvo modernios žydų kultūros jidiš kalba kūrimas, vystymas ir sklaida įvairiose kultūrinėse sferose – švietime, literatūroje, muzikoje, teatre ir dailėje. „Kultur Lige“ siekė šviesti žydų tautą, didžiuotis jos kultūra ir kultūrinium palikimu, ji orientavosi į plačiąsias mases – jidiš kalbos vartotojus. Pirminė organizacijos santvarka – apolitiška, jos narius vienijo svarbesni tikslai nei politinės ideologijos. Tačiau vos kelerius metus gyvavusi kultūrinė organizacija, Ukrainoje prasidėjus pilietinį karą sukėlusiam politiniam perversmui ir pogromams, neteko savo autonomijos ir tapo komunistinės ideologijos rupu, o tai paskatino jos skaldymąsi ir galiausiai visišką išnykimą. Organizacijos modernios žydų kultūros jidiš kalba kūrimo idėjos netruko paplsti – jos padaliniai atidaryti Rusijoje, Baltarusijoje, Lenkijoje, Rumunijoje, Lietuvoje, Latvijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje ir Jungtinėse Amerikos Valstijose.

„Kultur Lige“ padalinys Kaune 1919 m. buvo įformintas kaip *Žydų kultūrinė sąjunga*. 1922 m. parengtuose (pakartoti 1919 m. įstatai) įstatuose pagrindiniais tikslais sąjunga laiko: „suvienyti žydų visuomenės jėgas, kurie pripažįsta žydų kalbą /žydišką/ svarbiausiu faktorium kultūrinio žydų gyvenimo“¹⁵ ir siekia tą kultūrą jidiš kalba skleisti bei puoselėti. Pagrindinės priemonės tikslui įgyvendinti: spaudos žydų kalba ir knygų pardavimo sandėlio organizavimas; žydų istorijos, visuomenės, literatūros, meno ir mokslo paskaitų rengimas; vaikų prieglaudų, klubų, liaudies mokyklų, vakarinių kursų ir liaudies universitetų suaugusiesiems steigimas; dramos (teatro) ir muzikos studijų kūrimas; bibliotekų atidarymas; literatūros ir muzikos vakarų organizavimas; skyrių provincijoje sklaida; sporto ir fizinio lavinimo sekcijų steigimas. Sąjunga buvo išlaikoma narių mėnesinio mokesčio lėšomis, savanorišku aukojimu, gautu pelnu. Lietuvoje „Kultur Lige“ neišvystė tokios plačios veiklos kaip Ukrainoje, Rusijoje ar Lenkijoje, ji daugiausia buvo susitelkusi į švietimo sistemos jidiš kalba steigimą ir plėtojimą. Nors organizacija veiklos pradžioje deklaravo, kad yra „bendra visiems ir prie jos galėjo prigulėti visi žydai, nežiūrint kokių jie partijų būtų, bile tik pripažįsta žydų kalbą“¹⁶, jau 1921 m. jos nariai buvo apkaltinti

15 Kultūrinės lygos Kaune įstatai, 1922. *LCVA*. Kauno Kultūrinės lygos byla. F. 402. Ap. 4. B. 18. L. 14.

16 Politinės policijos centro skyriaus viršininko protokolas, 1924. *LCVA* Kauno Kultūrinės lygos byla. F. 402. Ap. 4. B. 18. L. 36.

bendradarbiavimu su kairiosiomis politinėmis srovėmis. Organizacijos lyderis Lazaris Abramsonas ir kiti nariai buvo ieškomi dėl nusikalstamos politinės veiklos. „Kultur Lige“ Lietuvoje oficialiai likviduota 1924 metais. Nestabilus organizacijos darbas Lietuvoje trikėdė pirminių tikslų įgyvendinimą. Neatsiskleidė ir meninis to meto įtakingiausias kultūros ir švietimo organizacijos-judėjimo potencialas. „Kultur Lige“ modernios žydų kultūros estetinius siekius Lietuvoje skleidė iš Kijevo atvykę ten veikusios organizacijos Meno sekcijos atstovai – Issacharas Ber Rybackas ir Maksas Kaganovičius.

Po Pirmojo pasaulinio karo Europa pasižymėjo ypatingu gyventojų mobilumu: kareiviai, karo pabėgėliai grįžo į gimtąsias vietas, kiti žmonės, priešingai, dėl politinių, ekonominių priežasčių turėjo palikti savo šalį ir ieškoti prieglobsčio svetur, emigruoti. Svarbią vietą XX a. 3-jojo dešimtmečio pradžios Lietuvos žydų kultūriniam gyvenime užima trumpam šalyje apsistoję žydų literatai, žurnalistai, teatralai ir menininkai. Dauguma jų naudojosi galimybe pabėgti nuo sudėtingų gyvenimo sąlygų Sovietų Rusijoje ar Ukrainoje. Visi jie Lietuvoje apsistojo laikinai, laukdami vizų ir kitų dokumentų, kad galėtų išvykti į Vakarų Europą, Jungtines Amerikos Valstijas ar kitas šalis. Vieni užtruko vos keletą mėnesių, kiti metus ar ilgiau. Neseniai nepriklausoma tapusi Lietuva buvo vienas patogiausių maršrutų keliaujant iš rytų į vakarus. Prie šio tranzito įgyvendinimo nemažai prisidėjo tuometinis laikinasis Lietuvos atstovybės Maskvoje pasiuntinys (*chargé d'affaires*) Jurgis Baltrušaitis (1873–1944). Poetas, eseistas, vertėjas Baltrušaitis savo tarnybos metu padėjo nemažam būriui žydų ir kitų tautybių rašytojų, menininkų ir kitų inteligentų išvykti iš Rusijos. 1922 m. su jo pagalba dailininkui M. Chagallui pavyko į užsienį išsivežti savo kūrinius, kurių gabenimas iš Sovietų Rusijos buvo uždraustas. Teatrologas, rašytojas, publicistas ir visuomenės veikėjas Aleksandras Mukdonis (1878–1958), gyvenęs Lietuvoje 1921–1922 m.¹⁷, prisiminimuose rašė apie Bencioną Kacą (1875–1958), padėjusį jam atvykti į Kauną. Ši Lietuvoje gimusį žurnalistą ir leidėją A. Mukdonis pavadino „diplomatinio kurjeriu“¹⁸, padėjusiu į Lietuvą patekti keliolikai kultūros veikėjų. Atvykėlių daugumą sudarė literatai: Abromas Rozinas (1878–1942), žinomas slapyvardžiu Ben Adir, Dovydas Bergelsonas (1884–1952), Pinchus Kaganovičius (1884–1950) – slapyvardis Der Nister (hebr. Paslėptasis), Nochemas Štifas (1879–1933) – slapyvardis Bel Dimyten (hebr. Svajotojas), Leibas Kvitko (1890–1952), Zeligas Kalmanovičius (1885–1944) ir daug kitų.

Leidykla „Likht“

Atvykę kultūros veikėjai Lietuvoje laiko negaišo – greitai įsitraukė į kultūrinę ir visuomeninę veiklą. 1920 m. pradėtas leisti laikraštis jidiš kalba *Nays* („Naujienos“),

¹⁷ Mukdoni 1951: 1071–1098.

¹⁸ Ten pat: 1074.

o nuo 1921 m. veiklą pradėjo leidykla „Likht“ (jid. šviesa)¹⁹. Aplink ją susibūrė atvykę ir vietiniai literatai, taip pat Kijeve buvusios „Kultur Lige“ nariai. „Kultur-Lige laikosi ant trijų kolonų: žydų tautinio švietimo, žydų literatūros ir žydų meno. Kultur-Lige tikslas – paversti mūsų mases intelektualais, o mūsų intelektualus – žydais,²⁰ – tokia žinute pradėtas pirmasis „Kultur Lige“ centrinio komiteto biuletėnis, publikuotas Kijeve. Knyga buvo ne tik viena iš pamatinių „Kultur Lige“ vertybių, bet ir pagrindinis naujos, modernios žydų / jidiš kultūros įgyvendinimo įrankis. Iliustruotos knygos kūrimas jungė literatūros ir meno naujienas, modernius ieškojimus. Knygų jidiš kalba iliustravimas ne tik realizavo estetinį poreikį, tačiau buvo ir tautinės ideologijos išraiška.

Leidykla darbą pradėjo dar 1921 m.²¹, tačiau prašymą suteikti leidimą (savo bute Laisvės alėjos 40/1²² numeriu pažymėtame name) atidaryti jidiš knygų leidyklą ir knygyną jos steigėjas ir vadovas Chaimas Rafalovičius²³ pateikė tik 1922 m. lapkričio 25 dieną²⁴. Leidykloje jidiš kalba spausdinamos knygos buvo suskirstytos į penkias pagrindines grupes-serijas: vaikų literatūra (*Kinder bibliotek*), šviečiamoji literatūra (*Oyfkler bibliotek*), vadovėliai (*Lernbikher*), teatro pjesės (*Teatr bibliotek*) ir grožinė literatūra. Pirmoji knyga – 1921 m. išleista Judelio Marko²⁵ „Mokyklinė gramatika pavyzdžiuose ir uždaviniuose“. Knygos skirtingais laikotarpiais buvo spausdinamos Šiauliuose, Kaune ir Berlyne. Leidykla „Likht“ išsiskyrė ne tik literatūriniu turiniu, bet ir vienodu meniniu apipavidalinimu. Leidyklos emblemas ir beveik visus viršelius sukūrė vienas iš „Kultur Lige“ Meno sekcijos steigėjų – dailininkas, scenografas Issacharas Ber Rybackas.

19 „Likht“ nebuvo pirmoji leidykla Kaune, pradėjusi spausdinti knygas jidiš kalba. 1921 m. rašytojas Kalmanas Zingmanas įsteigė leidyklą „Yidish“, kurioje buvo leidžiamos tiek vietinių, tiek atvykusių rašytojų knygos. Leidykla pradėjo veikti dar 1917 m. Charkove (Ukraina), į kurį karo metu buvo pasitraukęs K. Zingmanas. Meniniam apipavidalinimui skirta nedaug dėmesio: visų 1921 m. knygų viršeliuose atspausdinta ta pati Benciono Cukermano sukurta vinjetė, kurios centre esantis balandis įkomponuotas į dekoratyvinio augalinio ornamento rėmą; taip pat kiekviename viršelyje pavaizduota dailininko El Lisickio dar 1917 m. sukurta emblema su laiminančių delnų motyvu. Viena knyga iliustruota Charkovo dailininko, vėliau išgarsėjusio architekto konstruktyvisto Grigorijaus Janovickio (Григорий Александрович Яновичский, 1897–1964) darbų reprodukcijomis. Atvykusių rašytojų pastangomis pradėtas leisti literatūrinis žurnalas *Di Vispe* („Sala“, iš viso išleisti aštuoni numeriai: du 1921 m. ir šeši 1923 m.). Spausdinti Kalmeno Zingmano, Aiziko Platnerio, Rozos Guman, Hiršo Blošteino, Peisacho Markuso ir kitų autorių kūriniai ir vertimai.

20 *Kultur-Lige. Zamlung* 1919: 1–2.

21 A nayer farlag 1921: 5.

22 1924 m. sausio 24 d. leidykla ir knygynas perkelti į Abraomo Mapu g. 2. *LCVA*. Knygyno „Likht“ byla. F. 402. Ap. 8. B. 286. L. 4.

23 Chaimas Rafalovičius (Khayim Rafalovitch) gimė 1886 m. Raseiniuose. Mokėsi tradicinėje ješivoje. 1908 m. persikėlė gyventi ir mokytis į Vilnių; čia 1914 m. buvo išleista pirmoji jo pjesė – vieno akto komedija „Pirmą kartą“ (*Tsum ershten mol*). 1920 m. Vilniuje redagavo dienraštį *Unzer tsayt* („Mūsų laikas“), tais pačiais metais Ch. Rafalovičius persikėlė į Kauną. Dalyvavo Žydų liaudies partijos (*Folkspartey*) veikloje. Spausdino straipsnius partijos dienraštyje *Nays* („Naujienos“), o nuo 1922 m. balandžio 28 d. jį redagavo. 1921–1924 m. Kaune įsteigė jidiš knygų leidyklą ir knygyną „Likht“. Mirė 1925 m. Kaune.

24 1922 m. lapkričio 25 d. Ch. Rafalovičiaus prašymas Kauno miesto ir apskrities viršininkui. *LCVA*. Knygyno „Likht“ byla. F. 402. Ap. 8. B. 286. L. 1.

25 Judelis Marks (1897–1975) – Palangoje gimęs pedagogas, kalbininkas, visuomenės veikėjas, 1919–1920 m. dirbo Skuode. 3 dešimt. dirbo Ukmergės žydų gimnazijoje, rašė straipsnius švietimo tema, buvo vienas iš Žydų tautos tarybos vadovų. 1936 m. emigravo į JAV, nuo 1970-ųjų gyveno Izraelyje.

Menininkas gimė 1897 m. Jelizavetgrade (dab. Kirovogradas, Ukraina). Šeimoje buvo palaikomos Apšvietos idėjos. Vaikystėje pradėjęs mokytis dailės, jau 11 metų lankė scenos dailininkų kursus. 1911–1916 m. mokėsi Kijevo meno mokyklos tapybos klasėje. Dar studijuodamas prisijungė prie žydų dailininkų grupės, kuriai priklausė Borisas Aronsonas (1898–1980), Aleksandras Tyšleris (1898–1980), Solomonas Nikritinas (1898–1965), Markas Epšteinas (1897–1949) ir Izaokas Rabinovičius (1894–1961). Modernaus tautinio žydų meno kūrimu susirūpinę menininkai jungė tradicinį žydų meną su naujosios dailės tendencijomis. Dailininkų susibūrimą paskatino literatūrinės „Kijevo grupės“ (nariai D. Bergelsonas, N. Maizilis, E. Dobrušinas, D. Hofšteinas ir kt.) veikla. Rybackas artimai bendravo su Kijeve gyvenančiais rusų avangardinio meno atstovais – Aleksandru Bogamazovu (1880–1930) ir Aleksandra Ekster (1882–1949), kurios privačią dailės studiją pradėjo lankyti dar 1913–1914 metais. Rybacko kūryba pasižymėjo avangardo paieškomis, kubizmo įtaka.

1916 m. vasarą Žydų istorijos ir etnografijos draugija Rybackui ir El Lisickiui (1890–1941) pavedė keliauti po Ukrainos ir Baltarusijos štetlus ir kopijuoti medinių sinagogų sieninę tapybą bei kitus dekoru elementus, antkapių raižinius. Kelionė abiem jauniems dailininkams sukėlė didžiulį susidomėjimą tradicine žydų daile. Rybackas rinko liaudies meno pavyzdžius ir vėliau. Menininkas buvo vienas pagrindinių „Kultur Lige“ Meno sekcijos steigėjų ir aktyvių dalyvių, dėstė tapybą ir piešimą prie organizacijos įsteigtoje vaikų studijoje, kūrė emblemas leidykloms. 1918–1919 m. pradėjo eksperimentuoti iliustruodamas knygas, kūrė scenografiją prie „Kultur Lige“ įsteigta teatro studijai.

Lietuvoje Rybackas atsidūrė traukdamasis iš Ukrainos dėl prasidėjusių pilietinio karo ir pogromų. Dailininko situacija buvo itin skaudi – per pogromą jis neteko tėvo. 1920 m. pavasarį dailininkas išvyko į Maskvą, ten praleido metus, aktyviai kūrė, dalyvavo avangardo dailininkų veikloje. 1921 m. liepos mėn. į Kauną atvykęs menininkas Lietuvoje planavo praleisti tris mėnesius ir „iš čia išvažiuoti į Berlyną tobulintis meno srityje. Berlyne šiuo metu spausdinama mano reikalai apie žydų liaudies meną.“²⁶ Lietuvoje Rybackas norėjo „užsiimti tyrinėjimu ir rinkimu medžiagos apie žydų ir lietuvių liaudies meno kūrinius“²⁷, jis teigė, kad „viena žymiausių mūsų žydų įstaigų mano surengti Kaune mano kūrinių parodą“²⁸. Žinių apie įvykusią parodą neišliko, kaip ir apie liaudies meno tyrinėjimus. Pagrindinis Rybacko buvimo Lietuvoje liudijimas – leidyklos „Likht“ leidinių meninis apipavidalinimas.

Rybackas leidyklai sukūrė dvi emblemas: viena paprastesnė – joje leidyklos pavadinimas sudaro aliejinės lempos formą (1 pav.), kita emblema atspindi pagrindines leidyklos interesų kryptis (2 pav.). Joje vaizduojama meną reprezentuojanti paletė,

26 1921 m. rugpjūčio 17 d. dailininko Rybacko prašymas (lietuvių k.) Vidaus reikalų ministerijos Milicijos departamentui dėl galimybės trims mėnesiams laikinai apsistoti Kaune. *LCVA*. Byla apie svetimšalius. Prašymai ir susirašinėjimai 1921 m. F. 402. Ap. 1 svct. sk. B. 6. L. 62.

27 Ten pat.

28 Ten pat.

teatrą simbolizuojanti kaukė, mokslo ir žinių pasaulio atributai – knyga ir gaublys. Pavaizduotas pagrindinis veikėjas, rankoje laikantis žvakę (dar viena žodžio *likht* reikšmė), neatrodo šiuolaikiškai, išsiskiria ryškiais chasidiškais bruožais (drabužiai, stereotipiniai veido bruožai). Sukurta bendra mistinė atmosfera.

Visa vaikams skirtų knygų serija *Kinder bibliotek* (Vaikų biblioteka) išleista 1922 metais. Seriją sudarė keturios Hanso Christiano Anderseno išverstų pasakų knygos: Nr. 1. *Dos zilberne mtbele. Der shnek un der royzn-kust* („Sidabrinis šilingas. Sraigė ir rožės krūmas“); Nr. 2. *Der mist-zshuk* („Grambuolys“); Nr. 3. *Der shney-bok. Dos Tey-kendl* („Sniego senis. Arbatinukas“) ir Nr. 4. *Der letster khlum fun altn demb* („Paskutinis seno ąžuolo sapanas“).

Visas knygas į jidiš išvertė dar vienas „Kultur Lige“ veikėjas – žinomas rašytojas P. Kaganovičius, pasirašinęs Der Nister (hebr. Paslėptasis) slapyvardžiu. Kaune praleidęs tik keletą mėnesių, ieškodamas platesnių darbo galimybių išvyko į Berlyną. Rašytojas atstovavo simbolizmo kryptčiai jidiš literatūroje, be to, sukūrė ir autorinių kūrinių vaikams („A mayse mit a hon“ („Pasaka apie gaidį“) ir „Dos tsigele“ („Ožka“) (abu 1917). Didžiausias jo indėlis į vaikų literatūrą jidiš kalba yra 1913–1926 m. Anderseno pasakų vertimai²⁹. Literatūra vaikams buvo viena iš kurtinių žydų vaikų švietimo ir estetinio lavinimo strategijų, šioje srityje pasireiškė eksperimentai ir naujovės, atsiskleidė ateities kartoms projektuojami kultūrinio pokyčio siekiai ir tikslai. Pirmosios Der Nister verstos Anderseno pasakos buvo išleistos 1919 m. Kijeve, 1921 m. pasakų rinktinė išspausdinta Varšuvoje. Šio rašytojo pasirinkimas vertimams buvo sėkmės garantija: jis buvo populiarus, jį visi skaitė. „Žydų folkloras ir

1 pav. Issacharas Ber Rybackas. Leidyklos „Likht“ emblema, 1921 (Andersens *Mayšehlekh*. Nr. 1. *Dos zilberne mtbele. Der shnek un der royzn-kust*. Kovne: Likht, 1922 – LNMMB)

2 pav. Issacharas Ber Rybackas. Leidyklos „Likht“ emblema, 1921 (Bel-Dmyun. *Yidish un yidishe kultur*. Kovne: Likht, 1923 – LNMMB)

29 Hoge 2014: 41–54.

3 pav. Issacharas Ber Rybackas. *Kinder Bibliothek* viršelės, 1921 (Andersens Mayschlekh. Nr. 2. *Der mist-zshuk*. Kovne: Likht, 1922 – LNMMB)

4 pav. Issacharas Ber Rybackas. *Teater bibliotek* viršelės, 1922 (Khaym Rafalovitsh. *Roze, a drama in dray akten*. Kovne: Likht, 1923 – LNMMB)

liaudies menas tapo bilietu į jidiškaitą³⁰, lygiai kaip *Der Nister* atlikti Hanso Christiano Anderseno pasakų vertimai – į europietišumą.³¹

Kinder bibliotek serijai Rybackas sukūrė žaismingą viršelį (3 pav.), kurio centre vaizduojamas ant lapų ir gėlių girliandos tupintis balandis su alyvmedžio šakele snape. Žydų liaudies meno simbolikoje šis siužetas yra nuoroda į biblinį siužetą, kuriame balandis praneša Nojui žinią, kad žmonės gali pradėti naują gyvenimą žemėje.

Tokį patį vieno viršelio visai serijai principą Rybackas pritaikė ir *Teater bibliotek* (Teatro biblioteka) knygoms. Serijoje išleistos dvi Hiršo Briliaus³² dramatinės pjesės „Shaul“ („Saulius“) ir „Khrub“ („Sugriauta“) ir viena Rafalovičiaus drama „Roze“ („Rožė“). Serijai sukurtame viršelyje (4 pav.) knygos pavadinimams palikta centrinė dalis tarp praskleistų gausiai drapiruotų teatrinių užuolaidų. Šonuose kompoziciją rėmina įvijos kolonos,

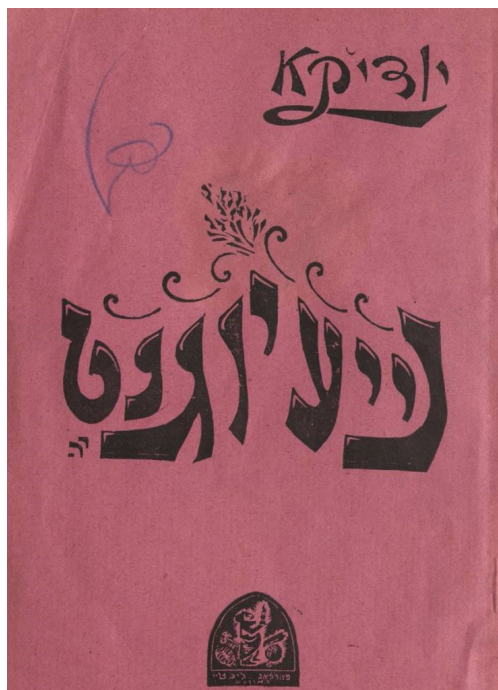
30 Jidiškaitas (yiddishkeit, yiddiskayt) – žydiškumas, žydų gyvenimo būdas. Terminas aprėpia visas gyvenimo sferas, taikytas jidiš kalbėjusiems Rytų ir Vidurio Europos žydams.

31 Koller 2014: 55–54.

32 Hiršas Brilius (Hirsch Brill, 1891–1925) gimė Papilėje (Šiaulių aps.), apie 1908 m. išvyko į gimnaziją Vilniuje. Vėliau studijavo mediciną Anglijoje. 1915 m. emigravęs į Keiptauną (Pietų Afrikos Respublika) dirbo gydytoju. 1922 m. sukūrė keturių veiksmų bibliiniu siužetu paremtą dramą „Shaul“ („Saulius“), 1923 m. – vieno veiksmo pjesę „Khrub“ („Sugriauta“). Abu kūriniai pirmiausia buvo publikuoti Pietų Afrikos Respublikoje leidžiamuose periodiniuose leidiniuose, Lietuvoje atskirais leidiniais kūriniai išspausdino „Likht“ leidykla. 1924 m. Berlyne leidykla „Shveln“ išleido pjesių rinktinę *Oyfn shveln*. H. Brilius mirė 1925 m. PAR.

5 pav. Issacharas Ber Rybackas. Hiršo Blošteino poezijos knygos *Ant saulės laiptų* viršelis, 1923 (Khirsh Bloshteyn. *Oyfn Zumentrep*. Kovne: Likht, 1923 – LNMMB)

6 pav. Issacharas Ber Rybackas. Judikos poezijos knygos *Nėjasis jaunimas* viršelis, 1923 (Judika. *Neye Yungt*. Kovne: Likht, 1923 – LNNMB)

virš jų – besišypsančios kaukės. Iš grožinės literatūros leidykla išleido Hiršo Blošteino ir Jehudito Ciko, pasirašiusio slapyvardžiu Judika, poezijos knygas. Abiem leidiniams Rybackas sukūrė stilizuotus viršelius (5–6 pav.). Kai kurie leidyklai „Likht“ skirti darbai galėjo būti sukurti jau dailininkui esant Berlyne. Vienintelio leidyklos išleisto Pesacho Markuso romano *Arum shtal* („Aplink tvartą“) viršelį sukūrė dailininkas Chieskiesas³³. Po trijų mėnesių, 1921 m. spalį, kaip ir planavo, Rybackas iškeliauvo į Berlyną, kur įsiliejo į aktyvų kultūrinį vokiečių avangardo gyvenimą. Tapęs *Novembergruppe* nariu dalyvavo parodose, toliau kūrė iliustracijas, daugiausia vaikams skirtoms knygoms, išleido keletą autorinių litografijų albumų: 1923 m. *Shtetl, mayn khoreve heym, a gedenkenish* („Štetlas, mano sugriauti namai, atminimas“), 1924 m. *Jüdische Typen aus der Ukraine* („Ukrainos žydų tipai“) ir kt. Nuo 1926 m. dailininkas gyveno ir kūrė Paryžiuje, mirė 1935 metais.

Kito Kaune apsistojusio Kijevo „Kultur Lige“ Meno sekcijos steigėjo menininko Makso Kaganovičiaus (1891–1978) palikimas Lietuvoje ne toks gausus. Jo veikla

33 Nors švietimas ir lavinimas laikyti pagrindinėmis sferomis, tačiau *Lernbikher* ir *Oyfkler – bibliotek* serijos buvo menkai iliustruotos. Dar buvo išleisti vadovėliai: „Nauja ortografija“, J. Marko „Mokyklinė gramatika“ (2-as leidimas) ir pirmasis Lietuvoje A. Šulmano „Lietuvių kalbos vadovėlis“, taip pat teoriniai žydų mokyklos vystymuisi pritaikyti veikalai – Z. Kalmanovičiaus „Mūsų mokyklos klausimas“, J. Marko „Vieno pavyzdžio mokykla“ ir N. Štifo „Jidiš ir žydų kultūra“.

7 pav. Josifas Levinsonas. Žydų vaidybos studijos brošiūros viršelis, 1923 (*Žydų vaidybos studija* 1923 – LNMMB)

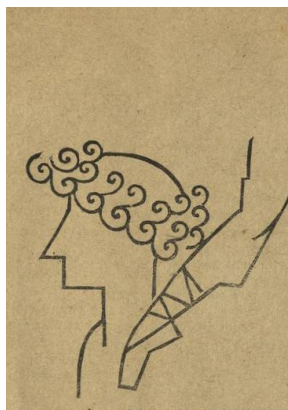

8 pav. Josifas Levinsonas. Makso Kaganovičiaus šaržas, 1923 (*Žydų vaidybos studija* 1923 – LNMMB)

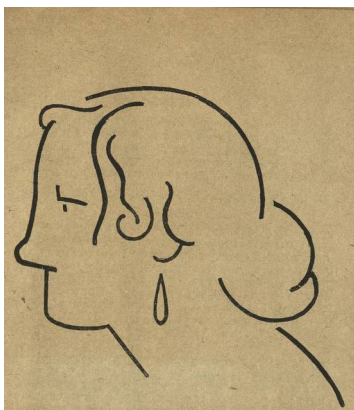
daugiausia siejosi su Žydų vaidybos studija³⁴. 1920 ar 1921 m. į Lietuvą atvykęs vyresnysis rašytojo Der Nister brolis Kaune veikusioje Žydų teatro studijoje mokė skulptūros³⁵. Vaidybos studiją, kaip meninį profesionalų teatrą, 1922 m. inicijavo A. Mukdonis. 1920 m. iš Rusijos į Kauną atvykęs teatro kritikas, prieš tai mokėsis Lenkijoje, Šveicarijoje, Prancūzijoje, dirbo žurnalistu, redagavo laikraštį *Nays*. Pirmą pusmetį negavus finansavimo iš valstybės studijos veiklą parėmė „Kultur Lige“. Tais pačiais 1922-aisiais studiją paliko Mukdonis ir dalis mokytojų. Vadovavimą perėmė M. Kaganovičius, režisieriumi buvo pakviestas Juozas Levinsonas-Benaris (1890–1976). 1923 m. išleista brošiūra, skirta naujos teatro programos ir pirmojo *commedia dell'arte* stiliaus spektaklio „Meilė trims apelsinams“ pristatymui. Tai vienas iš nedaugelio „Kultur Lige“ padalinio Lietuvoje leidinių. J. Levinsono-Benario sukurtame viršelyje (7 pav.) keliais skirtingais šriftais įvairiomis kryptimis išdėstytas tekstas lietuvių ir jidiš kalbomis pabrėžiamas dinamiškais tamsiomis linijomis. Apatiniame kairiame kampe esančios Žydų vaidybos studijos abreviatūros fone pavaizduota stilizuota kaukė. Leidinyje publikuotus studijos direktoriaus M. Kaganovičiaus (8 pav.), judesio (plastikos)

34 Vienos iš žydų partijos agitacinis plakatas rinkimams į Lietuvos seimą „Balsuokite už sąrašą № 13“ gerai žinomas tarpukario Lietuvos plakatų ir grafikos specialistams. Nedatuotą ir nesignuotą plakatą tyrinėtojai atributavo kaip J. Levinsono-Benario 1922–1926 m. kūrinį. Įrašas pieštuku ant plakato, saugomo Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje, byloja, kad plakato autorius Kaganovičius.

35 *Российское зарубежье во Франции, 1919–2000* 2008: 639–640.

9 pav. Josifas Levinsonas. Olgos Dubeneckienės–Švedės šaržas, 1923 (*Žydų vaidybos studija* 1923 – LNMMB)

10 pav. Josifas Levinsonas. Veros Sotnikovaitės šaržas, 1923 (*Žydų vaidybos studija* 1923 – LNMMB)

11 pav. Josifas Levinsonas. Autošaržas, 1923 (*Žydų vaidybos studija* 1923 – LNMMB)

mokytojos Olgos Dubeneckienės (1891–1967) (9 pav.), ritmiką dėšciusios Veros Sotnikovaitės (1903–1973) (10 pav.) šaržus ir autošaržą (11 pav.) taip pat atliko Levinsonas-Benaris³⁶. Iš bendros leidinio stilistikos išsiskiria emblema brošiūros nugarėlėje (12 pav.) – dar vienas Rybacko darbas, kuris greičiausiai buvo sukurtas anksčiau, dar vadovaujant Mukdoniui. Šiam dailininko kūrybiniam etapui būdinga dviejų inicialų signatūra centrinėje kompozicijos dalyje. Emblemoje tradicinio žydų meno elementai (spiralinės kolonos, ožkos, mitinės būtybės) komponuojami su teatro pasaulio atributais (teatro uždanga).

„Kultur Lige“ dailininkų rezidavimas Kaune sulaukė nedaug vietinės spaudos dėmesio. Vienintelę užuominą į dailininko kūrybą išreiškė V. Bičiūnas, aptardamas 1923 m. birželio 14–24 d. Žydų tautos tarybos Pabėgėlių skyriuje (Kęstučio g. 34)³⁷ surengtą vilniečio dailininko Jokūbo Mesenbliumo (1894–1933) asmeninę parodą. Kritikas pažymėjo, kad jaunąjį menininką su Rybacku sieja „tas pats erdvių surombavimas, architektoninių formų sukristalinimas ir figūrų utriravimas“, tačiau šią sąsają vertinimo neigiamai, nes: „Rybakas nėra nei žymus, nei intelektualiai stiprus, kad Mesenbliumas turėtų reikalo jį sekti“. Ši paroda atskleidė Mesenbliumo kūrybos stilistinės krypties pokyčius. Atvykęs į Kauną 1920 m. dailininkas aktyviai

12 pav. Issacharas Ber Rybackas. Žydų vaidybos studijos emblema, 1921–1922 (*Žydų vaidybos studija* 1923 – LNMMB)

³⁶ Méléris 1923: priešlapis.

³⁷ Spector 1923. Nr. 4: 242–243.

įsiliejo į lietuvių meninį gyvenimą – 1921 m. dalyvavo Lietuvių meno parodoje, 1923 m. – grupinėje Lietuvių meno kūrėjų draugijos Plastikos sekcijos meno parodoje. Jose daugiausia eksponavo portretus, Kauno peizažus, keletą natuirmortų³⁸. Pirmoje savo asmeninėje parodoje, kurią padėjo suorganizuoti Žydų tautos taryba, Mesenbliumas eksponavo apie 50 tapybos ir grafikos darbų. Kitai vos per pusę metų parengtai asmeninei parodai Mesenbliumas išleido įspūdingą katalogą³⁹ – nemažo formato (~33 × 24 cm) leidinyje, be parodos eksponatų sąrašo, išspausdinti septyni linoraižiniai iš parodoje eksponuotų „Žydų grafikos“ ir „Miestelio grafikos“ serijų. Be dailininko „Autoportreto“, visi likę kūriniai – groteskiškos daugiafigūrės kompozicijos: „Miestelis“, „Žydai miestelėnai“, „Kapinės“. Kasdienio, vargingo žydų gyvenimo štetle motyvai perteikti grubiomis ir stambiomis linijomis. Remiantis katalogo tematikos ir stilistikos visuma galima daryti prielaidą, kad Mesenbliumui darė įtaką „Kultur Lige“ estetinius meninius principus puoselėję dailininkai.

Išvados

Dėl politinių aplinkybių žydų politinė autonomija tarpukario Lietuvoje palaipsniui nyko. Religinė, tautinė, kultūrinė autonomija išliko, tačiau politinė buvo suvaržyta. 1922 m. atsistatydinus ministrui Maksui Soloveičiui (1883–1957), sutriko sklandus Žydų reikalų ministerijos funkcionavimas, 1924 m. panaikinta Žydų reikalų ministerija ir ministro be portfelio postas, baigėsi ir Žydų tautos tarybos veikla. Dalis visuomeninių, kultūros veikėjų pasitraukė į užsienį. Taip ir nespėję deramai įsibėgėti nutrūko Žydų tautos tarybos Kultūros sekcijos darbai. Pažindinusi Kauno publiką su jaunais, perspektyviais menininkais, sekcija bandė formuoti žydų dailininko, kaip modernaus ir europietiško kūrėjo, įvaizdį. Kultūros sekcija pasirinko profesionaliosios dailės protegavimo strategiją, nukreiptą į vietinių dailininkų pristatymą užsienyje, jų parodų rengimą Lietuvoje. Nutrūkusi politinė žydų autonomija pristabdė organizuotą Lietuvos žydų meninį gyvenimą.

Pamažu išvyko ir laikinai Lietuvoje apsistoję „Kultur Lige“ dailininkai. 1924 m. galutinai likvidavus „Kultur Lige“ ir išsiskirsčius Žydų vaidybos studijai, išvyko Kaganovičius. Įsikūręs Paryžiuje, vietoje planuotos menininko karjeros jis tapo žinomu galerininku, kolekcininku ir meno kūrinių prekeiviu⁴⁰. Daugiausiai prie modernaus žydų meno vystymosi prisidėjusi „Kultur Lige“ Lietuvoje neišplėtojo stiprių pozicijų ir gyvavo epizodiškai. Ryškiausi organizacijos nuopelnai švietimo sistemos, knygų

38 *Lietuvių meno parodos katalogas* 1921; *L. M. K. D. Plastikos sekcijos rengiama Meno paroda* 1923.

39 *Menininko J. Mesenbliumo paveikslų parodos katalogas* 1924.

40 Jo sukaupta impresionistų, postimpresionistų ir fovistų dailininkų kūrinių kolekcija, kurioje yra Claude'o Monet, Vincento Van Gogh'o, Paulio Cezanne'o, Georges'o Seurat, Camille'io Pissarro, André Deraino ir kitų autorių kūrinių, 1973 m. padovanota d'Orsay muziejui Paryžiuje, kuriame šiandien jai skirta atskira Makso ir Rozos Kaganovičių salė.

leidybos kontekste. Jos diegiamus meninės estetikos principus reprezentavo atvykę avangardo menininkai, Lietuvoje daugiausia dirbę knygų leidybos ir teatro sferose.

Nesitenkindamas skurdžia kaunietiška meno scena ir šaltu publikos bei kritikų vertinimu, 1924 m. į Berlyną, o vėliau į Paryžių išvyko Mesenbliumas. Metais anksčiau, taip pat į Berlyną, iškeliavo ir Levinsonas-Benaris, kur tarp įvairių užsiėmimų spėjo paragauti ir dėstytojo duonos – mokė pantomimos rusų konservatorijos dramos ir kino klasėje. Kelerius metus, kol jaunoji žydų dailininkų karta sėmėsi patirties užsienyje ar mokėsi Kauno meno mokykloje, žydų kultūrinis gyvenimas atsidūrė sąstingyje. XX a. 3-iojo dešimtmečio pabaigoje prasidėjęs naujas Lietuvos žydų dailės etapas pasižymėjo dailininkų vienijimusi, gausiomis parodomis ir įsitraukimu į tarpukario Lietuvos meninį gyvenimą.

Ankstyvuojų atkurtos nepriklausomybės laikotarpiu Lietuvoje vykę žydų dailės procesai buvo aktyvesni ir sudėtingesni, nei manyta iki šiol. Šiam etapui būdingi ryšiai su Vokietijos, Ukrainos, Rusijos žydų menininkais, jų rezidavimas ir kūrybinė veikla Lietuvoje. Neilgas, bet spalvingas žydų politinės autonomijos laikotarpio meninio gyvenimo blykstelėjimas atspindėjo siekius sukurti modernią žydišką kultūrą.

Santrumpos

LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas

LNMMB – Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka

Gauta 2020 04 03

Priimta 2020 05 04

Šaltiniai ir literatūra

1. A nayer farlag. *Nays*. 1921. Nr. 46: 5.
2. Atamukas, S. *Lietuvos žydų kelias: nuo XIV amžiaus iki XX a. pabaigos*. Vilnius: Alma littera, 1998.
3. Bukauskaitė, E. Lietuvos žydų dailininko Juozapo Levinsono-Benari veikla tarpukariu. *Menotyra*. 2012. T. 19. Nr. 1: 47–61.
4. Dmitreva, M. Traces of Transit. Jewish Artists from Eastern Europe in Berlin. *Osteuropa*. 2008: 143–156.
5. Fuks, L.; Fuks, R. Yiddish Publishing Activities in the Weimar Republic, 1920–1933. *Leo Baeck Institute Yearbook*. 1988. 33: 417–434.
6. Gradinskaitė, V. The First Exhibitions of Jewish Artists in Kaunas (1920–1940) from the Art Critic's Perspective. *IGGUD Selected Essays in Jewish Studies*. 2007. Vol. 3: 115–129.
7. Grigoravičiūtė, A. Jidiš literatūra tarpukario Lietuvoje (1918–1940): savasties paieškos. *Colloquia*. 2012. Nr. 29: 38–62.
8. Hoge, K. Andersens Mayslekh and Der Nister's Symbolist Agenda. *Uncovering the Hidden: The Works and Life of Der Nister*. Eds. G. Estraiikh. London: Routledge, 2014: 41–54.
9. Jankevičiūtė, G. Žydų dailininkai tarpukario Lietuvos meninėje kultūroje. *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai*. Sud. J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010: 69–102.
10. Kazovsky, H. *The Book Design of Kultur-Lige Artists*. Kiev: Spirit and Letter, 2011.
11. Koller, S. A mayse mit a hon. Dos tsi gele: Marc Chagall illustrating Der Nister. *Uncovering the Hidden: The Works and Life of Der Nister*. Eds. G. Estraiikh. London: Routledge, 2014: 55–70.

12. *Kultur-Lige. Zamlung. Oysgabe fun Tsentral-Komitet*. Kyiv, 1919: 1–2.
13. Laučkaitė, L. *Vilniaus dailė Didžiojo karo metais*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018.
14. Liekis, Š. *State within a state? Jewish Autonomy in Lithuania 1918–1925*. Vilnius: Versus Aureus, 2003.
15. *Lietuvių meno parodos katalogas*. Kaunas, 1921.
16. *Lietuvos žydai: istorinė studija*. Sud. V. Sirutavičius, D. Staliūnas, J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė. Vilnius: Baltos lankos, 2012.
17. *Litvakų dailė privačiose Lietuvos kolekcijose*. Sud. V. Gradinskaitė. Vilnius: Lewben Art Foundation, 2015.
18. *L. M. K. D. Plastikos sekcijos rengiama Meno paroda*. (Katalogas). Kaunas, 1923.
19. *Menininko J. Mesenbliumo paveikslų parodos katalogas*. Kaunas, 1924.
20. Mukdoni, A. A Year in the Lithuanian State (Reminiscences of a Wayfarer) (A yor in der Litvisher melukah (A bintl zikhroynes fun a durkhrayzndikn). *Lite*. Vol. 1. Eds. M. Sudarsky, U. Katsenelenbogen, I. Kissin etc. New York: Jewish Cultural Society, 1951: 1071–1098.
21. Pukelytė, I. *Žydų teatras tarpukario Lietuvoje*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2017.
22. Sikorskaitė, V. Jokūbo Mesenbliumo kūryba kaip litvakų tautinės savimonės reiškinys. *Lietuvos žydų kultūros paveldas: kasdienybės pasaulis*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2013: 362–385.
23. Spector. Mesenbliumo paveikslų paroda. *Gairės*. 1923. Nr. 4: 242–243.
24. Spector. S. Goršenaitės skulptūros paroda. *Gairės*. 1923. Nr. 5: 313–314.
25. Tapinas, L. *Imk, klajokli, žibintą vilties: poeto ir diplomato Jurgio Baltrušaičio gyvenimo kronika*. Vilnius: Alma littera, 2000.
26. Truska, L. *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio: antisemitizmo raida Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2005.
27. Volbikaitė, G. Jidišakalbių literatūrinių sambūrių savikūra tarpukario Kaune: Vispe ir Mir Aleyn. *Darbai ir dienos*. 2012. Nr. 57: 65–83.
28. Zylbertsvayg (Zilbercweig), Z. *Leksikon fun yidishn teater*. Vol. 6. Mexico City, 1969.
29. *Žydų vaidybos studija / Yidishe teatralie studie*. Red. M. Mėlėris. Kaunas: Žydų kultūrine lyge Lietuvoje, 1923.
30. Венгерова, П. *Воспоминания бабушки: очерки культурной истории евреев России в XIX в.* Иерусалим: Гешарим; Москва: Мосты культуры, 2017.
31. Казовский, Г. *Художники Культур-Лиги*. Москва: Мосты культуры, 2003.
32. *Каталогъ I-й Ковенской выставки изящныхъ искусствъ, древностей и рѣдкостей*. Ковна: Ковенская Губернская Типографія, 1899.
33. *Российское зарубежье во Франции, 1919–2000*: биогр. слов.: Т. 3. Ред. Л. Мнухина, М. Авриль, В. Лосской. Москва: Наука; Дом-музей Марины Цветаевой, 2008.

Evelina Bukauskaitė

Jewish Art in the Period of Jewish Political Autonomy in Lithuania, 1919–1924

Summary

The paper addresses Jewish art life during the short yet vivid period of Jewish national and cultural autonomy in Lithuania from 1919 to 1924. The Culture section of the Jewish National Council supported cultural progress and tried to organize an exhibition of Lithuanian Jewish artists in Berlin in 1920-1921. Young artists such as Sara Gorschen, Feiga Blumberg, Sholom Zelmanovich and, probably, P. Cheiskes with Bencion Zukerman could have had a chance to represent modern Lithuanian Jewish art had the exhibition been held. Another part of the artistic legacy of this period is represented by such artists from Kiev's movement-organization "Kultur Lige" as Issachar Ber Ryback and Max Kaganovitch. I. B. Ryback created illustrations for the publishing house "Likht" (Hebrew for 'light' or 'candle'), and the sculptor Max Kaganovitch worked mainly in the Jewish theatrical studio. Due to the complicated political climate, the process of Jewish autonomy in Lithuania ended in 1924, which triggered a short stagnation in Jewish cultural progress. A glimpse into the multilayered activity of Jewish artistic life in Lithuania during the period of Jewish national and cultural autonomy is the first attempt to restore complex but unique processes. KEYWORDS: Jewish art, Jewish national and cultural autonomy, Kultur Lige, publishing house *Likht*, Issachar Ber Ryback

